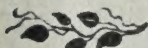
Видання Української Радикальної Партії.
Ч. 3.

Як люде прав собі добувають.

Написав
С. ЯРОШЕНКО.

У ЛЬВОВІ.
Накладом Української Радикальної Партії.
1905.
З друкарні Народової Манецьких.

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ — — — —
— — — — РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ.

1. Платформа Української Радикальної Партії.
2. Яворенко. Чому у нас досі нема доброго ладу.
3. Ярошенко. Як люде прав собі добувають.
4. Доленко. Хто народові ворог?
5. Драгоманов. Швейцарська спілка.
6. Толстой. Лист до царя Миколи II.
7. Червона квітка. Збірка віршів

Видання Української Радикальної Партії.
Ч. 3.

Як люде прав собі добувають.

Написав
С. ЯРОШЕНКО.

У ЛЬВОВІ.
Накладом Української Радикальної Партії
1905.

Додаток до 23 ч. „Н. Гр. Голосу".

Може чували, а як хто з вас письменний, то й по газетах начитував про таких людей-гурійців? Пишуть і розказують про їх, що ніби то вони якийсь собі свій лад завели, що податів платити не хочуть, начальства не слухають; де-хто говорить, що вони проти царя бунтуються. Справді такі люде є на світі, тільки що не бунтуються вони, а людських прав собі добувають, щоб жилося їм краще. І так вони се доладу роблять, що варто про їх довше розказати, бо від їх чимало дечого доброго й нам можна навчитися. Слухайте ж, що то за люде такі, гурійці тії, чого хочуть вони, чого добиваються й як роблять, щоб прав собі людських добути та жити краще.

I.

Далеко від нас ік півдню довгим, на тисячу верстов, пасмом простяглися

між Чорним морем та Каспійським озером високі гори. Це ті самі гори, що про їх Шевченко колись писав: „за горами гори, хмарами повиті, засіяні горем, кровію политі“. Звуться вони **Кавказькі гори** або просто **Кавказ**. Дуже вони високі: деякі з їх на п'ять верстов у гору йдуть і здалека ще видко їх вершки, снігом раз-у-раз, мов білою шапкою, укриті і справді хмарами повиті. Сами гори високі — голі, нічого по їх не росте, дико всюди, пустиня; по менших же горах — скрізь ліси великі поросли, нетри та пущі несходомі. За те по долинах, що багато їх поміж горами тими роскидано, краще й не треба: багато там звірини всякої, земля родюча, на всяку пашню придатна; росте там і фиґи, і виноград, що вино з його роблять; а в землі теж лежать усякі скарби незлічені, як от: нехта, що гас із неї виробляють, срібло. злото, земляне вугілля, то-що. Одним словом кажучи — край се роскішний, багатий, теплий. А тим часом простий народ живе там вельми вбого, мало з голоду не пропадає і бідує так, що страх. Чого ж це так, що серед розкішного краю людям так жити недобре? А того, що не їм усі оті скарби належать, бо поприходили чужицні, найбільше з Росії, увесь край собі загар-

бали та, злигавшися з тамошніми дуками, панами й жмиркутами, верховодять там собі на користь. Та ще того, що нема там, як і скрізь по російському царству, законів добрих, що обороняли б простий народ од панів та багатирів, а чиновники тільки за себе дбають, а не за людей. Як же так воно сталося? А ось як.

Живе по Кавказьких горах та по-за ними багато всяких народів, а поміж ними й ті Грузини, до яких належать гурійці. Грузини — то дуже давній народ; з правіку вони жили вже за Кавказом, по менших горах, на тих самих місцях, де й тепер сидять. Народ це розумний, гарний; вже в ті часи, як Христос народився, мали вони багато городів, гарні установи й жили обробляючи землю своїм звичаєм і під своїм законом; року 332 вони стали вже христіянами. Та лихо їм було те, що сиділи вони саме на тій дорозі, якою ходили в ті давні часи усякі хижацькі орди з сусідної сторони Азії до нашої Европи. Ті дикі орди не знали инщої роботи, як тільки людей розбивати, села й городи палити, а чуже добро, чужу працю собі забирати; були між іми й араби, й татари, й турки, що й досі ще на світі живуть, хоч розбою вже й не чинять. Так оно раз-у-раз доводилося Гру-

зинам одбиватись од цих хижацьких орд; часом їм вони корилися, а часом, покріпившися на силах, проганяли чужинців та й знову жили своїми установами. А вже найгірше довелося Грузинам тоді, коли сусідами у їх знайшлися: по один бік — велике й дуже перське царство, а по другий — таке саме турецьке. 300 літ або перси або турки навперейми шарпали нещасну грузинську землю: людей побивали, старого й малого в неволю забирали, а добро усе грабували, так що мало не всі городи й села з димом пішли, а вся земля пусткою стала. От і надумав тоді собі грузинський царь шукати помочи у московського: одна, мовляв, у нас із ним віра, то може він і оборонить грузинський край од ворогів. Не знали тоді ще грузини, як живеться простому народові під московським царем, думали, що все-таки може покращає. Московський же царь Павло Первий залюбки приняв до себе (року 1801) той багатий і роскішний край, та тільки нікому, а найбільш простому народові від сього ані трохи не полекшало. Треба ще сказати, що по середині між російським царством та Грузією по всьому Кавказі сиділо багато усяких народів, як от черкеси, лезгини, осетини та инші. То щоб до Грузії лекше було з Ро-

сії доступитися, зараз почали російські царі довгу війну з кавказькими народами; тяглась та війна аж 65 років, поки не дуже давно (року 1865) увесь Кавказ повойовано та прилучено до Росії. Ось як писав Шевченко про ту війну:

За горами (каже) гори хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Оттам то Милостиві Ми
(се він про царя так пише)
Не нагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Тай цькуємо... Лягло кістьми
Людей муштрованих чимало;
А сліз, а крови! Напоїть
Всіх імператорів би стало,
З дітьми і внуками, втопить
В сьозах удових. А дівочих,
Пролитих нишком серед ночи,
А материіх горячих сльоз,
А батьківських, старих, крівавих —
Не ріки, море розлилось,
Огненнеє море!...

Та й справді гори ті — засіяні горем і кровію политі. Багато за ту довгу та тяжку війну й нашого народу крови там пролилося, бо наших же людей туди найбільше й заганяли, щоб вони своїми головами здобували Кавказ той під цар-

ську руку. А ще більше кривди та лиха чинилося тоді Грузипам, бо як через їх війна повстала, то кавказці найгірше на їх полицалися і людей силу тоді витратили. Але як і скінчилася вже війна, то нікому не стало лекше. Царь зараз по всьому краю понаставляв усюди своє начальство, своїх чиновників, а вони тільки хабарі лупили, кривдили народ та утискали його. Позаводив ще царь подачі великі, що й не оплатиться; поодбірав землю чи то для себе самого та своїх князів і чиновників, а чи для панів, яких там і своїх було, а ще більше понаїздило після війни з Росії. До того ще й суд заведено неправедний та лютий, і одбуває він мовою московською; шкіл же мало, та й по тих, що є, вчать теж мовою московською, бо царь усі народи повернути хоче на москалів. А кавказці говорять своїми мовами, московської ж ані словечка не розуміють, то й не знають вони, що по-тих судах робиться, та чого по школах тих чужих навчають. Тісно народові жити, дихати йому ще важче стало посеред величезних маєтків царських та панських; і лишилася йому, темному та безправному, хиба тільки обдерта „сакля" (хата) та „чурек" сухий (се так по їхньому хліб зветься). Та й на те зазіхати стали цар-

ські чиновники, мовляв, як той Шевченко каже:

Нам тільки сакля в очи коле:
Чого вона стоїть у вас.
Не нами дана? Чом ми вам
Чурек же ваш та так же кинем,
Як тій собаці? Чом ви нам
Платить за сонце не повинні?

Як позаводили вони податі та оплатки усякі та инше здирство, то вже зовсім зубожів народ; і саклі рідної позбувся й чуреку не стало йому: в найми пішов по панських економіях та хвабриках та заводах. А яке вже життя?.. Довго терпів ото свої злидні разом з усіма грузинський народ, та вже видко терпець увірвався й заворушився він, щоб скинути з себе царське й панське ярмо. Перед у тому ведуть **гурійці**.

Гурійцями звуться грузини, що сидять в Озургетському повіті Кутаїської губернії; усіх гурійців буде чоловіка з 150 тисяч. Народ це на зріст високий, здоровий, дужий та гарний: живучи поміж ворогами, здавна вони звикли до зброї, дуже в ній кохаються і вміють нею добре орудувати. Здавна теж вони звикли обробляти землю й жили з хліборобства, але як Гурія чи не найкраща сторона на

ввесь Кавказ, то сюди набився величезний тиск усякого панства, що позахоплювало собі мало не всю землю кращу. Як у народа землі обмаль, а оренда дуже важна, то гурійці часто мусять ходити по чужих краях на заробітки. А ходячи світами, придивлялися вони скрізь, як де люде живуть; рівнали свої порядки до чужих та повернувшися до-дому, силкувалися й у себе завести кращий лад. Бачили вони, що по инших краях народ письменний, бачили, що неписьменному, темному важко в світі жити, а осьвіченому скрізь обернуться лекше, — от і позаводили вони й по своїх селах школи то книгозбірні (бібліотеки й читальні) читають гарні газети своєю рідною мовою та з них же більше навчаються, як краще було б жити. Тому, то, коли прийшов на їх такий скрут, що вже більш нікуди, то вони швидко знайшли, що їм робити і як з тим лихом битись.

Я ѣже казав, що своєї землі у гурійців дуже мало; наділи їм подавали такі мизерні, що прогодуватися з їх ніяк. От которі з їх дома сиділи, ті мусіли в посесію панську землю брати, або йти до панів на заробітки. А панів між гурійцями дуже богато живе, бо сторона, кому ж гарна: десять чоловіка — та й пан, де-

сять чоловіка — та й пан; що правда не всі вони богатирі великі, а все ж земля найбільше їх була. Гурійські пани, як і скрізь, до чорної роботи не дуже то охочі, навіть мало котрий з них хазяйнував сам, а більше так, що давали свою землю людям у посессію. Ото й брали у їх землю гурійці, але мусіли за неї страшенні ціни платити. Візьме селянин у пана дику землю, часом пущу яку, опорядить її, обробить, потом своїм поливаючи, засіє своїм насінням і за це ще добре як половину врожаю повинен віддати панові, що тим часом на м'яких перинах собі любенько вилежувався. Та й на сьому ще біді не край: дуже пани допікали селянам штрапами та одвертаннями усякими: скрізь же тіснота, випасів нема у людей і познаки, а зайшла худоба до пана в гості — зараз штрап плати, та й не малий часом. Дуже велика повстала ворожнеча у гурійців з панами. Пани людей орендою та штрапами утискають, а ті — чим оддячитися? — не довго думавши, почали палити панів, худобу нівечити, машини псувати та хліб толочити. Та як люде розумні, письменні і в бувальцях бувачі, побачили хутко гурійці, що цим біді не зарадиш. Спалив пана, з димом панська оселя — дивись, а він ще краще набуду-

вався, ще й застрахував будівлю, щоб як погорить у друге, то гроші за погоріле йому повернулися; потолочено панові хліб чи там худобу покалічено, а він іше більшу плату за землю накидає та робітникам платить: шкоду свою вивертає. Пробували були гурійці бунтуватись, так пани зараз війська у начальства попрохали: прийшли салдати, людей багато постріляли й покалічили, инших різками вибили та, постоєм стоючи, ще гірше їх пообдирали та пооб'їдали. Побачили тоді гурійці, що ні, не гаразд діло йде: не так треба з панами боротися; доміркувались вони, що один чоловік чи там одно або й кілька сіл нічого не зроблять — і взялись на способи.

Громада — великий чоловік; громадою і з ворогом чи лихим чоловіком упоратися можно. Ото й надумалися гурійці, щоб усе, що роблять — разом, цілою громадою однаково робити; і скільки є гурійців — усі на те пристали і змовилися, щоб один за одного міцно держатися. Позбірали вони по всіх селах сходи і насамперед установили — не брати у панів землі в посессію; тільки й усього, що не брати землі та ще з панами діла ніякого не мати, а по за тим — сидіти собі тихо й чекати, що з того буде. Убозство між

гурійцями спершу ще більше стало, але вони твердо додержували постанови. А щоб хто з самих же гурійців постанови тієї не зламав та не зрадив громади, повибірали вони з-межи-себе таких людей, щоб ці того пильнували й не попускали нікому ламати громадські постанови.

Гірше, кажу, стало спершу гурійцям, але не з медом і панам прийшлося! Земля порожнем ходить, оренди не платить ніхто — жити нема з чого. Стали тоді пани сами землю обробляти, робітників наймаючи. Так же громадські виборні зараз наказ такий видали, щоб ніхто не наважувався ставати до панів на роботу, і всі гурійці, як один чоловік, того наказу послухали й покидали панів. Пробували були пани набирати де инде, де не такий народ упертий та привозити їх до себе, — так же гурійці й сим зайдам такого страху завдали, що й ті зараз роботу покидали та й ну тікати мерщій, звідки поприходили. І знов стали пани без робітника, знов земля порожнем ходить, знов грошей ніхто не платить. Що тут їм робити, — не з голоду ж пухнути! І от де-які з дрібніщого панства (а таких між гурійськими панами багато), дарма, що як у тій пісні співають: „ми не вміємо косити, жінки наші жати“ — годі па-

кувати, а сами до плуга та до коси взятися та й почали свою землю обробляти. Таким гурійці не боронили, а навпаки — радо вітали їх: „Гаразд! робіть, працюйте! ми дуже раді!“ — і навіть усіх до свого гурту поприймали. Бо воно, звісно, як уже пан та до плуга взявся — то який же з його й пан: він уже не лежень, а такий самий робочий чоловік, як і всі; та чи богато ж сам він і землі тієї обробить: чужого хліба однак не заїдатиме. Та не всі такі між панами були. Инші, замість до плуга братитя, до начальства вдарилися: „бунт роблять мужики: і землі нашої не беруть, і робити на нас не хочуть. Присилайте війська, щоб тих бунтівників скарати та на роботу погнати. А начальство й раде панам догодити: зараз понасилали в Гурію салдатів, у кожному селі постоєм поставали. Так що ж? прийшли салдати, а гурійці як сиділи тихо, так і сидять: тільки й усього, що на роботу не виходять та землі не беруть — так же до цього силувати не можна: кожному вільно з голоду пухнути. Побачило начальство, що бунту ніякого нема, карати нікого — постояли трохи салдати, та з тим і назад поверталися, тільки що, постоєм стаючи, багато по селах шкоди понароблювали. Але щоб таки по пансько-

му вийшло, начальство на инші способи взялося: почало аби за що людей хапати та в тюрми сажати, почало старшин, що з людьми йшли, скидати та своїх посіпак настановляти почало школи та читальні касувати, бо через їх, мовляв, гурійці письменними поробились та розуму такого понабирались. І хоч де-які пани попродали свою землю та й подалися собі геть на нові місця, а инші-оплатки знизили до людської міри, то начальство всетаки людей дуже утискало, кривди їм усякі чинило, свою волю їм накидаючи. Побачили тоді гурійці, що не сами пани — вороги їм, що з панами лекше б упоратися, як би сам царь та від його настановлені начальники за панами руки не тягли та народ простий не кривдили, — побачили, кажу, та й обернули свої сили проти цього нового ворога, що його спершу за панами не гаразд і добачали.

Насамперед і до начальства так само себе гурійці поставили, як перше до панів: перестали до його обертатися з своїми ділами. А хиба ж, спитає дехто, можна без начальства обійтися? Адже, як позов (бодай їх не знати!) трапиться, чи там лихий чоловік нападеться, то мусиш же чи до суду обернутися, а чи й поліцію покликати, щоб оборонила? А от гурійці ж

обійшлися, бо знаючи добре, що найкраща порада й оборона людям — сами ж таки люде, як що одно за одного стоїть кріпко та всі думку одну мають — щоб краще всім жилося. Гурійці на сходах своїх сказали: „ми й сами вправилися, не треба нам вашого начальства, а сказавши — видали такий наказ, щоб до начальства ніхто ні з яким ділом не подавався й сам у начальники не йшов, а коли б що трапилось, то кожне йшло до тих самих виборних, що про їх згадувано вже. Виходить, що гурійці собі нове начальство завели, своє виборне, яке повинно за людей стояти. Ото як врадили, так і зробили: дали силу виборним людям над собою.

А виборні зараз таки накази оголосили. Найперше — щоб ніхто з гурійців горілки не курив і не пив, бо одно, що акциз великий за горілку платити треба, а друге — по п'яну лехко й дурниці якої наробити та в біду вскочити. Та щоб, виходить і начальству грошей дурно не платити, і добра свого на казна що не переводити та і з розуму по-п'яну не спадати. Друге — у гурійців весілля, похорон і всякі оказії дуже бучно справлялися: цілими тижнями мусіли господарі гостей одбувати та їх поїти й годувати. А це вельми сутужно було для

всіх, та ще під таку непевну пору. То виборні такі звичаї покасували і звеліли, щоб на оказіях ніхто права не мав сідати за стіл, а випив склянку вина — то й іди собі з богом: вже ж бо стоячи багато не вип'єш і не наїси! І попам за труда платити наказали по таксі: за вінчання стільки, за похорон стільки, а більше — годі. Третє — щоб ніякого розбою чи там крадіжи чи грабівництва на землі гурійській більш не було. І кару за це визначили: за першим разом од злодія чи лихого чоловіка усі одверталися й нічим йому не помагали; за другим — виганяли з землі гурійської геть: іди, мовляв, собі, небоже, від нас, коли шануватися не хочеш; а за третім разом, то вже карали на смерть. І скоро отаке виборні оголосили, зараз і розбої і крадіжи поміж гурійцями зовсім перевелися. Рідко вже яка тяжко-запекла душа вкраде яку там мализну, бо знає, що ніхто покривати його не буде перед виборними та їх справедливим судом. Напослідок же — щоб ніхто з гурійців до начальства ні з яким ділом не ходив і сам од його ніяких урядів чи то должностів не приймав. Коли ж трапиться яке діло, позов там чи що, то щоб до виборних люди йшли й так робили, бо коли б котрий не по правді зро-

бив, то зараз би його скинули, ще й одвернулися б од його всі.

Як откаке виборні оголосили, скрізь по-між гурійцями, так зараз люде почали до їх удаватись в потребі та пильнувати, щоб ніхто не смів ламати наказів. А пани-начальники усякі — судді, мирові, справники то-що — сидять, дожидають, та до їх ніхто нічого. Ще й кепкують собі з їх гурійці: „ми, мовляв, панам-начальникам своїм роботи зменшили, — нехай невроку собі вилежуються та спочивають". І знов усе тихо, спокійно; бунту ніякого наче й не чути, карати нема кого, але виходить, що й начальства чужого, панського людям не треба: покасували його гурійці та й годі. Знов наслало начальство салдатів, постоєм по селах порозставляло. Почали ті салдати навмисне людей зачипати та дратувати, щоб тим заколот який счинити, бунту наробити та вже тоді і всипати гурійцям бобу. І справді не витримали подекуди люде знущаннів усяких і гарачіші счепились були з військом; полягло і з того і з другого боку по кільки чоловіка. Та це трапилось де-не-де, а більш того, що і з салдатами гурійці поводилися тихо, бокували від їх та обминали, себе здержучи. Й так таки нічого не може начальство з гурійцями подіяти: добули

вони собі тихо землю від панів, обробляють її тепер спокійно, а начальство усяке теж тихо та лагідно покасували, й нічого їм за це зробити не можна. І вже три роки отак собі гурійці живуть, прав людських та волі добуваючи.

Та жити так, як гурійці оце, можна тільки до часу. Хоч воно й добре гурійцям з виборними своїми, та все ж боязко, що виборних тих начальство раз-у-раз може похапати, скоро довідається, хто саме вони. Та й те не до ладу якось, що нічого твердо не встановлено, що нема добрих законів, для всіх однакових, а то ніяке царство не встоїть: тому велику Россію й маленька Японія так б'є, що Россія — земля беззаконна, а через те й ладу ніякого нема, бо начальство за себе тільки й дбає, а не за людей. Які ж ті закони можуть бути? Гурійці і про те подумали.

Побачив царь що нічого з таким народом силою не вдієш, та й послав до їх чоловіка одного — роспитатися, чого їм треба. Чоловік той — Султан-Крим-Гиреєм зветься — був з гурійців таки ж, тільки дослужився великих чинів, а таки від народу свого не відкаснувся й знав, як до його говорити треба. Почав ото їздити він по селах, скликати людей та

вже не грозьбою, а лагідненько розпитувати — чого вони хочуть. А гурійці усі в-одно сказали тоді, що хочуть вони, щоб усім людям, найначе ж простому народові, добре жити стало, а для цього треба:

1) щоб земля вся у тих була, хто її обробляє, а хто сам землі не робить, той і права до неї щоб не мав;

2) щоб усяке начальство було виборне;

3) щоб царством цілим (Россією) теж правили виборні від усіх людей, а не чиновники та самі пани, як тепер повелося;

4) щоб казна не брала великих податків та всяких оплатків, акциз щоб скасувати зовсім, а попам платити по таксі;

5) щоб школи скрізь позаводити та щоб учили по тих школах тією мовою, якою народ говорить, а не московською, що ніхто й не розбире її.

6) щоб про все писати можна було вільно, а не так, що про великих грішників ніхто й пари з уст пустити не може;

7) та що вони, гурійці, у всьому прилучаються до тих людей, яких начальство має за „бунтовників“, бо ці ніби-то

„бунтівники“ хотять таких самих прав дла цілої Росії, як і вони для себе.

Посписував оте все Султан-Крим-Гирей, а гурійці ще й проказали на додатку, що поки такого ладу, як ото вони росказали, не буде — поти вони житимуть так, як сами собі урядили за цих три роки, і з начальством царським діла ніякого не матимуть. От на тому поки що й стало. Царь не хоче їм волі та прав дати, а гурійці знов таки не хочуть поступитися, бо обридло вже їм спину гнути та кривду терпіти. І нічого ніхто зробити їм не може, бо все вони роблять цілою громадою, та так спокійно, що й причепитися ні до чого.

II.

А яка ж нам наука з того всього виходить? А от розберімо гарненько.

Гурійці хоч і далеко від нас живуть, иншою мовою говорять та звичаї не такі, як наші, мають — а проте так само коло землі роблять і так само, як і нам, земля їм потрібна, бо з неї живуть вони. Чого нам од їх треба вчитися, як що доброго побачимо. Ото ж так само й у їх, як у наших людей, землі було обмаль, бо

кругом усе пани позахоплювали й тісноту таку завели, що крий боже. Так само пробували спершу гурійці боротися з панами шкодою всякою — палили, скотину калічили, машини нівечили, — нічого з того не виходило, аж поки побачили вони, що доти нічого не добудуть, доки усією громадою, скільки єсть їх на світі, за одно не стануть. Це перше; а друге — що не треба нічого ґвалтом та кривдою робити: воно й не гарно це, не по правді, бо що ж справді скотина винна, коли пан лихий? та й не помага це нічого. От і у нас дехто палить панів, хліб їм толочить і всяку иншу шкоду робить, а що з того? Чи поменшало ж панів, чи покинули вони свою землю людям і чи стало з того жити лекше простому народові? Ні! Або ще й так було недавнечко в Полтавщині та Харьківщині, що живосилом одбирали люде хліб у панів та проміж себе ділили, а начальство наслало салдатів, багато людей постреляно та покалічено, инших різками катовано, а з громад повивертали усю ту шкоду, що панам наброблено. От і не виграли нічого люде, а ще більш зубожіли. Треба забути оті старі гайдамацькі звичаї — палити та шкоду робити, а до нових способів братися. А нові способи єсть — оті самі, що

до їх гурійці нам стежку показують. Адже ж зважіе: пан свою землю, як що він такий багатий, що сам коло неї не робить, мусить або в посессію здавати, або робітник в наймати. Коли він ціну за землю нелюдяну бере, або робітників платою та їжею кривдить та роботою вельми докучає — треба змовитись усім, щоб не брати у його землі й на роботу не ставати, але то так, щоб ні одна душа вже того не сміла робити. Це зветься по-нашому змова (страйк) і такою змовою найкраще з ворогом боротися. Хоч і тяжко прийдеться спершу людям, та не легко й панові, що земля облогами лежить або хліб на полі висипається — пропадає; шкода ж і йому то немала, — от і мусить поступитись людям, а як инший розумніщий то й догається, що краще свою землю людям відступити, щоб клопоту з нею такого не мати. Коли ж який упертий та завзятий вдався, що й на втрату піде, аби людям не поступитися — все одно: сидіть тихо, спокійно й на роботу не йдіть, бо коли це діло добре впорядкувати, то таки ваше зверху буде раніще чи пізніще. Аби тільки приключки не давати, що то якийсь бунт, то за це ніхто нічого зробити не може. Скаже, може, де-хто, що пан де инде посесорів найде або робітн-

ків набере, — от проти цього й треба, щоб усі як один чоловік за одно стояли: де вже об'явиться змова, то щоб ніхто вже не смів її ламати. А коли б яка вража душа така нагодилась, що проти всіх ішла, то й на це спосіб єсть. Слухайте, що було в одній стороні — в Ірландії. Був там у одного пана управитель — Бойкот звався, та такий же лютий, що такого й другого й не знайти; тяжко він кривдив селян та робітників, що у пана того робили. Довго попускали йому, терпіли всі примхи, а потім і змовилися проти його — не мати з ним ніякого діла, наче й на світі Бойкота того нема для людей. Заговорить він до кого — мовчить той, або одвернеться; на роботу — ніхто не йде; помочи якої од людей і питати годі, занедужав, слабий лежить — ніхто його не обійде, шматка хліба, кухля води не подасть ніхто, словом приязним не обізветься: — живе як заповітрений. А це страшна кара — з людьми жити, та приязного слова ні від кого не чути, самі ворожі погляди бачити: гірше, ніж у пустині самому, й ніхто такого довго не видержить. От і мусів Бойкот той утікати; а тоді де тільки такий чоловік, що проти усіх іде, проявиться — зараз йому бойкот роблять; навіть спосіб той на-

звали так, як того вправителя звали, щоб на віки про його люде пам'ятали та знали, як здихатися лихого чоловіка. І гурійці, як я вже казав, бойкот робили чужим робітникам та й із своїх тим, що слухатися громади не хтіли.

Так от змова та бойкот -- це така зброя в руках у робітників, така сила велика, що нею він усіх панів подоліє. Треба тільки або чого не заводитись, не починати діла за масляні вишкварки, а коли справді видима кривда — тоді й братися до тієї зброї. От хоч би й це: мало не по всіх економіях тепер платять робітникам по 20—30 копійок; хиба ж за такі гроші можна робити? Друге — треба усім наперед добре змовитися та обрадитися, що робити, яку ціну за роботу правити або за землю давати: та й тут не дуже загонитися вгору, щоб бува такого не заправити, що й дати такої ціни не можна. А змовившись — усім так вже й робити, як громадою постановлено. А третє — сидіти треба тихо ніякої нікому шкоди не чинити, нікого не зачіпати ніже словом, бо і з слова необережного можна бунт ізробити, - аби начальству ні до чого чиплятися було. Як отак люде змовляться добре та витримають, то таки їх зверху буде: бо хоч і нашлють салдатів

— нехай: побачать, що люде сидять тихо, нікого не займають, бунту ніякого не роблять, ґвалту не счинають — то й підуть салдати собі, звідки поприходили.

Та пани панами, але не сами вони вороги простому чоловікові. Через те вони й кривдять робітника, хліб у його зажираючи, що силу за собою чують. А сила та не в одному багатстві, але і в тому, що за ними царь та начальство всяке руку тягнуть. Згадайте лишень, як до гурійців начальство присікалось, коли вони на панів робити не схотіли; згадайте, як і до вас земський чи мировий ставиться Часто проміж народом поголоска така ходить, що царь, мовляв, добрий, що він би й рад пособити бідному чоловікові, та от тільки пани йому на перешкоді стоять. А то ще говорять, що царь звелів землю ділити, або плату добру давати, та указ його затаїли. Смійтеся з того, хто вам таке говорить, бо воно й купи не держиться та брехнею вельми пахне Який царь добрий, це він вже надто виразно показав, як звелів по Водохрещу цього ж таки року в Петербурзі робочих постріляти, що йшли до його як до батька на свої злидні жалітися. Та й з чого йому до простого чоловіка добрим бути? Адже ж він — то найперший пан на все царство і землі у

його своєї — не міряно, по всіх усюдах величезні маєтности пороскидано; і йому ж вигодно так, щоб робочим платити менше, а соку з їх висисати більше, бо не сам же він свою землю обробляє, не сам у землі корпається. І ніколи того не буде, щоб він землю народові самохіть оддав, або й сам платити більше став; усе то бабські вигадки, яким тільки темнота віри діймає. Царь раз-у-раз тягне руку за великими панами, за хвабрикантами та богатими людьми, і все начальство, усі ті чиновники, що він настановляє над людьми, теж саме роблять. Отже як зробите змову чи бойкот проти пана, то й побачите, що все начальство за панів стоїть, а робить воно те, що царь йому велить.

Ото ж треба всюди так і зробити, як гурійці зробили: не вдаватися ні з яким ділом до панів-начальників — нехай собі спочивають, — а треба позаводити своїх виборних, до яких і йтиме кожен у потребі й їх нехай слухає. Колись у старовину, за козацького ще права, у нас так і було, що всі старші, од гетьмана почавши й попи навіть, були виборні люде, яких сам народ обірав і скидав, як що вони не по правді робили. А то вже як із Москвою ми поєдналися, то московські царі лад той скасували та своїх чи-

новників позаводили. Треба отакий давній лад назад привернути, а теперішнім чиновникам, попросту кажучи, бойкот ізробити. Коли увесь народ бойкотуватиме начальство, нехтуватиме його, то мусить воно геть собі забиратися, й масні уряди свої та посади покидавши. А натомість правитиме землею й царством усім — народ. І про це теж гурійці поміркували, коли Султан-Крим-Гиреєві бажання свої виказували.

Тепер уже всі сусіди наші, по всіх державах, такий лад завели, що царством порядкує сам народ через своїх виборних людей, тільки у нас, та ще у турків царством порядкують чиновники, що коло царя стоять. Це зветься — що царь сам порядкує, а справді — то воно, сердешне, й не знає, що у його царстві й робиться. Через це то й лихо скрізь, бо нема кому за народ оступатися та за його добро дбати. Треба, щоб і у нас був такий виборовий лад, як у наших сусідів повелося. А робиться це так: кожна людина в царстві дає голос на якогось чоловіка і таким способом вибирають людей (звуться вони п о с л а м и або по чужоземному — д е п у т а т а м и), ті люде сходяться разом у одне місце й радять раду про всякі справи: про податки, про війну чи

ще там що, закони пишуть, за начальством наглядають. Як що ввесь народ вибірає послів, то вже вибере таких, що за його оступатимуться та закони на його користь, справедливі, писатимуть. А як змилить котрий, то вже другим разом його не виберуть. Та й начальство знає, що по всяк час за ним наглядають і не дозволять кривду простому чоловікові робити, а коли що — то й під суд завдадуть і з посади скинуть. Через те от і краще тоді всім жити, бо уряд не на самих панів, а й на всіх людей мусить зважати й добре оглядатися, щоб кому кривди не зробити. Це не так, як тепер, що тільки цареві, багачам, панам та чиновникам і добре жити, бо кожен з їх може скільки хоче обдирати простих людей. А тоді — вже годі, бо й простого чоловіка голос чутимуть скрізь. Тим то й не хоче царь із чиновниками своїми попустити, щоб землею порядкували виборні люде.

То треба так зробити. У Россії живе богато всякого народу: москалі, поляки, финни, грузини вірмени та всякі инші народи, між їми й ми, українці. То треба щоб кожен народ на своїй землі сам собі порядкував, який хотів лад заводив, яких хотів старших людей собі вибірав а ин-

ший ніякий народ до того не мішався. І у нас на Вкраїні треба щоб так було.

Треба ще простому чоловікові вчитися, щоб не бути таким темним та знати, хто йому ворог, а хто приятель, звідки добра йому сподіватися, а звідки лихо йде, та й як із лихом тим битись, ся од його ратуватися та де добра собі шукати. Гурійці от були письменні, то й найшли спосіб зарадити лихові і жити їм краще стало. Тому то треба домагатися, щоб скрізь, у кожному селі, школа була та щоб по школах тих учили справжньої науки, а не завертали голови школярам аби чим. Та ще треба, щоб учили нашою мовою, а не московською, бо її діти наші ані ми не розуміємо, а через те й навчитися чого путнього не можемо. Селян, що говорять простою, українською мовою, більше тут, ніж панів, то нехай же пани на нас потрапляють, а не ми на їх: як живеш між нами, то й умій же балакати по нашому, а не задавайся ніби панською мовою. Треба, щоб на нашій землі скрізь, де живуть наші люде, й по урядах усіх, по судах то-що, теж говорили нашою мовою, і щоб закони нею писали. Тоді не будуть скрізь так дурити нашого брата, як тепер, що підеш хоч і на той суд у город, то судді щось тебе питають, а ти

тільки очима кліпай. Треба, щоб по нашому й книжки та газети всякі можна було печатати та всю правду в їх писати. А то тепер „добрий“ царь не дозволяє цього робити, бо боїться щоб наші люде правди і про його не довідалися.

Оттоді, як виборні люде будуть царством порядкувати, вони вже не дадуть обдирати людей надмірними податками, не дадуть міністрам та чиновникам обкрадати казну, не дадуть цареві своїх людей кров безневинно проливати Як будуть скрізь школи, як вчитиметься кожний своєю рідною мовою, як читатимуть, люде книжки гарні та газети — то знатимуть звідки лихо на нас чигає й як того лиха стерегтися. Як можна буде по книжках та газетах усю правду писати, то кожний, хоч би й найвищий пан, хоч би й сам царь, боятиметься, щоб і про його чого негарного не написали, на привселюдну публіку та глум не виставили. Оттоді й буде усім краще жити й не стане такого лихого ладу, який тепер нас посів. Потроху скрізь правда, як олива та на воді, на верх вийде і вільний робочий чоловік сам орудуватиме тією землею, що її злиднями рясно засіває, потом-кров'ю та сльозами своїми поливає...

От чого добиваються гурійці, ось як вони прав собі добувають, — оттак і всім треба робити. Воно, коли правду казати, то не гурійці перші до таких способів додумалися. По всіх, бачте, землях одваково бувало — скрізь так вже повелося, що царствами порядкували спершу великі пани-князі усякі, царі та їх міністри-порадники І дбали скрізь вони найбільше не за добро усіх людей і простого народу, а свою великопанську кишеню напихали. Позабірали вони собі землі найкращі, позахоплювали ліси та стави та пастовні, позаводили були панщину, людям тяжкою роботою докучали, знущалися з їх та багатіли та вгору йшли. А царі та начальство їм ще й помагали, бо одно — вони й сами з тих же панів і з ними браталися та кумалися; а друге — більша вигода їм з панами разом іти, за їми руку тягти, ніж з убогими собі заходити та їм допомагати. Від убогого що? — а пан багатий чи купець, чи хвабрикант — то й у пригоді колись стане. І не зважав ніхто з тих, що царствами правили, що власне вбогими тими, простим народом світ держиться: вони й податків найбільше платять, вони й роботу всяку роблять, вони й царство обороняють, бо хто ж салдат на військо постачає? А за їх голо-

вами та руками захистно було царям та князям сидіти, пишатися та роскошувати, і вони не то, що на потреби простого народу не вважали, а ще й за худобу, за бидло його мали. Та потроху — помалу світ перевертався: повелися такі чесні, розумні й справедливі, до того ще й багато вчені люде, які почали навчати, що всі на світі рівні між собою, чи як той Шевченко писав: „і царята, каже, і старчата — Адамові діти;“ що не повинно бути ні панів, ані мужиків, а кожен мусить робити на всіх якусь роботу, одбувати одбутки, платити на громадські справи справедливу подать; що кожен повинен мати однакові права, бути вільним, освіченим; що земля та хвабрики мусять тим належати, хто коло землі ходить та на хвабриках тих працює — робочим людям тобто; що царством повинен правити через виборних своїх людей увесь народ та наглядати сам, щоб усім добре було. Що через таких людей, які всього того навчали, а що й через те, що боялися народу — покасували ото царі панщину, та завели нову, бо народ робочий тяжко скривдили: землі дали мало, а більше собі та панам лишили, та ще й податі — викупні усякі то-що — за те великі понакидали. Тепер треба й цю неправду

направити і знов про це чесні та освічені люде богато думають та працюють, щоб думки такі ширити. По других землях, де народ сам царствами править, багато вже дечого позаводили доброго, і робочим людям там вже легче жити, а у нас поки що-то всі в неволі царській, а темний народ ще й не розуміє, звідки неволя та на його взялася. То треба й у нас лад добрий заводити, щоб і „на нашій не своїй“, як Шевченко казав, землі свінуло вже простому народові. А щоб досягти того світання треба добре запам'ятати, що коли кожен за всіх дбатиме, а всі за кожного — то усім добре буде. І пам'ятаючи це треба собі прав та волі добувати — так, як оті гурійці добувають.

З друкарні Народної Манецьких.

Від Української Радикальної Партії.

Партія — се спілка, товариство людей, які йдуть до однієї мети, хочуть чогось одного добути. Радикальний — се такий, що аж до самого коріня доходить. Радикальна партія — се така партія, що виступає вострo проти всякої кривди і хоче її до коріня винищити, вивести, а робочим людям запомогти не аби як злегенька, а до самого краю, до коріня переробити увесь лад на добро робочим людям. Українською вона зоветься через те, що зібралася на нашій землі Україні з людей українського народу. Українська Радикальна Партія хоче ось чого:

1. Щоб уся земля була не панська, царська чи багацька, а народня і щоб давати її для роботи тільки хліборобам, які сами роблють, а більше нікому.

2. Щоб так саме й усі хвабрики та заводи, машини й струменти були народні — тих робітників, що сами роблють і щоб їх було йте, що вони зроблють.

3. Шоб поки є найми, — робочі люде мали добру плату, харч, кватирі, не робили через силу (не більшо як 8 годин на день) і щоб закони обороняли їх од хазяїнів.

4. Щоб не було ні панів, ні мужиків, а всі були рівні, щоб усім були рівні право й суд, та щоб усі робили потрібну для людського добра роботу.

5. Щоб податі бралися так що хто більше має, то той більше з кожного карбованця свого прибитку й платить.

6. Щоб не було ані війни ані війська, а всі спірки межи державами рівнали межидержавні суди.

7. Щоб нікого не сміли бити, казати на смерть або вічною тюрмою і щоб нікого не вільно було арештовувати без судового присуду.

8. Щоб кожна дитина дурно могла добре навчити ся рідною мовою; щоб увесь народ був освічений.

9. Щоб кожному було вільно усе, що схоче і якою хоче мовою говорити й у книжках писати.

10. Щоб кожному вільно було приставати до якої він хоче віри.

11. Щоб вільно було людям збіратись гуртом для своїх справ єднатись в спілки чи товариства, змовлятися й кидати роботу, добуваючись від хазяїнів кращого життя.

12. Щоб у нас на Вкраїні ніхто чужий не порядкував, а щоб український народ був вільний і незалежний і сам собі завів які схоче порядки та вибірав яких схоче старших для порядкування; по судах же, по великих урядах та школах уживано не московської, а нашої вкраїнської мови.

Тут написано коротенько про те, чого добуваєтьcя Українська Радикальна Партія; хто хоче довідати ся більше і знати як це все зробити, — хай читає книжки, які видає ся Партія.
